

Mikko Kalajoki:

Valitut palat Gabriel Joosefinpoika Calamniuksen tarinasta 1695–1754

Sulkekaa silmänne ja kuvitelkaa tilanne, jossa vihamielinen naapurivaltio on hyökännyt maahan ja miehittänyt sen. Miehitystä on jatkunut jo useita vuosia, ja olette yrittäneet selvitä parhaanne mukaan, vaikka monet kolleganne ja naapurinne ovat paenneet länteen. Monet läheisistänne ovat kuolleet raa'alla tavalla, useat aivan liian nuorina. Ja nyt löydätte itsenne pimeästä, synkästä vankityrmästä kahlittuna, ruoskittuna ja syytettynä salaliitosta.

Tällaisessa tilanteessa oli nuori ylioppilas Gabriel Joosefinpoika Calamnius vuonna 1718 Turun linnan vankityrmässä.

Mutta miten hän oli sinne päätenyt ja mikä Gabriel oli miehiään? Tästä avautuu tarina, jollaisia me kirjailijat yritämme kirjoittaa, mutta harvoin onnistumme. Nimittäin tositarinat ovat useimmiten uskomattomampia kuin keksityt.

Ei mennä vielä vankityrmään, vaan palataan ajassa vuoteen 1695, jolloin Gabriel syntyi.

Kuka oli Gabriel Joosefinpoika?

Gabriel Joosefinpoika Calamnius on siis sukupuussamme Petrus Michaeliksen pojan pojan pojan poika. Toisesta suunnasta katsottuna hän on minun isäni isän isän isän isän isän veli. Varsin selkeää siis.

Gabrielin isä Joosef Gabrielinpoika Calamnius oli Haapajärven kappalainen. Gabrielin äiti oli alkujaan turkulainen, koska Joosef kuten kaikki muutkin tietävät, että Turusta löytyvät kaikkein kauneimmat neidot. Elin Thorvöst oli turkulaisen kauppiaan Herman Thorwösten tytär, ja Elinin setä puolestaan Fiskarsissa sijaitsevan Antskogin ruukinpatruuna.

Gabriel oli pappi ja runoilija, ja jälkipolvet tuntevat hänet parhaiten vuonna 1734 ilmestyneestä runovihosta *Suru-Runot Suomalaiset*. Hänen runojaan ilmestyi myöhemmin myös "*Wähäinen Cocous Suomalaisista Runoista*" -nimisessä kokoelmassa, jonka kokosi ja julkaisi Henrik Gabriel Porthan.

Gabrielia on usein nimetty Gabriel vanhemmaksi, erotuksena pojastaan Gabriel Gabrielinpojasta, joka oli myös etevä runoilija (1728–1774).

Syntymä ja lapsuus

Gabriel syntyi 20. syyskuuta 1695 Haapajärvellä. Ajankohta osui yhteen Suomen historian pahimmista katovuosista. Kyseessä oli Pohjois-Euroopan niin sanottu "pieni jääkausi". Suomessa, samoin kuin Pohjois-Ruotsissa ja Virossa viljasadot menetettiin huonon sään vuoksi paikoitellen kokonaan. Jouduttiin syömään pettuleipää ja muuta hätäruokaa. Korvikeravinto aiheutti suolistosairauksia, ja ne johtivat pahimmillaan veriseen ripuliin ja tuskalliseen kuolemaan kaikissa kansanluokissa.

Nälkävuosien alkaessa Suomen väkiluku oli noin 430 000, eli vähemmän kuin nykyään Helsingissä. On arvioitu, että jopa kolmannes koko tästä väestöstä kuoli tuolloin nälkään ja tauteihin. Lapsikuolleisuus oli pahimpina vuosina noin 50 % eli puolet lapsista menehtyi ennen yhden vuoden ikää – on siis jo sinänsä pieni ihme, että Pohjanmaalla syntynyt vauva on selviytynyt ensimmäisistä elinvuosistaan hengissä!

Ja aivan kuin siinä ei olisi ollut tarpeeksi, seuraavaksi oli luvassa venäläismiehityksen aika, jota myöhemmin tultaisiin kutsumaan Isovihaksi.

Koulunpenkille

Lapsena Gabriel saa alkeisopetusta isältään kotona Haapajärvellä. Vuonna 1707 eli 12-vuotiaana hän menee kouluun Kokkolan pedagogioon. Sen jälkeen hän oli muutaman vuoden todennäköisesti setänsä Pietari Gabrielinpojan opetuksessa Kalajoen kirkolla, jossa setä oli kappalaisena. Ja hyvin todennäköisesti hän sai sedältään oppia yhdessä serkkunsa Gabriel Pietarinpoika Calamniuksen kanssa. Gabrielilla oli nimittäin miltei saman ikäinen serkkupoika, jonka nimi oli myös Gabriel. Nimien antaminen on ollut suvun perinteitä kunnioittavaa, mutta ei ehkä kovin käytännöllistä.

Opinnot jatkuivat. Maaliskuussa 1712 Gabriel hyväksyttiin ”studentixi” Turun yliopistoon ja Pohjalaiseen Osakuntaan. Samaan aikaan siellä aloitti myös tuo mainittu serkku Gabriel Pietarinpoika. Ei ole tarkempaa tietoa, miten näiden kahden täyskaiman opiskelu sujui, mutta jo pelkästään nimiasia tarjoaa kieltämättä ainekset erinäisiin kummelluksiin.

Opiskelijamatrikelista selviää, että 1700-luvun alussa lukukausittain hyväksyttiin uusia opiskelijoita muutamia kymmeniä. Voidaankin sanoa, että tämä pieni joukko edusti kansakunnan harvalukuista nuorta älymystöä.

Kevätlukukaudella 1712 aloitti 32 ylioppilasta. 16- ja 17-vuotiaat Gabrielit olivat molemmat poikkeuksellisen nuoria ylioppilaita verrattuna suurimpaan osaan muista nuorukaisista.

Mitä studentit tekivät 1700-luvulla? No suunnilleen samaa kuin myöhemmin aikoinakin. Juopottelivat, polttivat tupakkaa ja aiheuttivat pahennusta. Turun akatemian konsistorin pöytäkirjat kertovat ylioppilaitten omaksuneen piipunpolton erityisen innokkaasti. Polttamisen lieveilmiöihin kuului salakuljetus ja laiton kauppa, johon Akatemian oli puututtava ankaralla kädellä. Myös kaupungin porvarien ja viranomaisten puoleen oli käännyttävä, jotta nämä eivät antaisi tupakkaa, olutta ja viiniä ylioppilaille näiden vaatteita ja kirjoja vastaan.

Pääasia oli kuitenkin opiskelu. Yliopiston tehtävänä oli klassisen sivistysperinnön siirtäminen maan nousevalle eliitille.

Gabrielin myöhemmän runoilijanuran kannalta on mielenkiintoinen yksityiskohta se, että noihin aikoihin akatemian rehtorina ollut Israel Nesselius oli ruotsalainen ja vastusti ankarasti suomen kieltä. Nesselius esimerkiksi ehdotti Suomen sitomista tiukemmin emämaahan, ja tämän vuoksi muun muassa suomen kielen

hävittämistä kaikkialta muualta paitsi Lapista. Tämä olisi hänen mielestään voitu toteuttaa esimerkiksi väestönsiirroin.

Vastapainoksi samoihin aikoihin Turun akatemisissä piireissä vaikutti muuan Daniel Juslenius, joka oli yksi suurimmista fennofiileistä ja innokas suomalaisuuden puolestapuhuja. Eli tiettyä vastakkainasettelua oli tuolloin ilmassa.

Isoviha katkaisi opinnot

Opinnot Turussa eivät kuitenkaan jatkuneet kovin kauan, koska venäläiset valtasivat kesällä 1713 koko Etelä-Suomen. 28. elokuuta he marssivat 4000 miehen joukolla Turkuun. Kaupunki oli joukkopaon jäljiltä lähes tyhjä, kun tsaari Pietari Suuri saapui sinne syyskuun alussa.

Kaikki virallisen vallan edustajat pakenivat Ruotsiin, myös tuolloinen piispa Johannes Gezelius nuorempi, samoin kaikki yliopiston opettajat ja virkamiehet. Turun akatemian täytyi lopulta olla suljettuna vuoteen 1721 saakka, ja se toimi nimellisesti Uppsalan yliopiston yhteydessä, vaikkei varsinaista toimintaa ollutkaan.

Gabriel ei kuitenkaan paennut. Tästä voimme lukea hänen poikansa Gabriel nuoremman kertomana: *”Wuonna 1713 Syxyllä, koska wihollinen Suomen maahan sisälle langeisi, on Hänen caickein muiden cansa, täytynyt paeta siellä pois; ja nijn cuin hänellä ei ollut waraa, nijnkuin monella muulla, että mennä Ruotzin maalle, nijn on hänen täytynyt tulla cotia hänen wanhemmittens tygö, ja heidän cansans jäädä Wihollisen cowan wallan alle.”*

Ylivieskaan sijaiseksi

Nuoren ylioppilaan ura sai venäläismiehityksen takia uuden käänteen. Gabriel nimitettiin Ylivieskan kappeliseurakunnan virkaatekeväksi kappalaiseksi armon vuonna 1715, hädin tuskin kaksikymppisenä kloppina. Nuorukaisen tehtäväksi tuli huolehtia sekä seurakunnallisista että maallisista virkatehtävistä, sillä virkaa hoitanut Henrik Simelius oli sairaalloinen ja menehtyikin jo seuraavana vuonna.

Pappien rooli yhteiskunnassa oli hyvin erilainen kuin nykyajan ihminen sen käsittää. Pappisäytyä kutsuttiin 1700-luvulla yleisesti oppisäädiksi, ja papit kokivat ensisijaisesti olevansa omassa yhteisössään opettajia. Toimenkuva oli kuitenkin laaja: valtiovallan tehtävät, sivistys ja kasvatusta, tiedottaminen yhteisön jäsenille, kirkollisten tehtävien lisäksi. Hyvänä esimerkkinä laaja-alaisuudesta on vaikkapa peruna: 1720-luvun lopulla tämä uutuus saapui Suomeen, kun Inkoon Fagervikin tehtaalla ranskalaiset sepät toivat ”maapäärynän” mukanaan. Rahvas söi pitkään edelleen nauriita, mutta papit ymmärsivät perunan merkityksen ravintona ja juuri he alkoivat harjoittaa sen viljelyä.

Papin virkaa täytettäessä ei välttämättä ratkaissut pätevyys, vaan siihen saattoi liittyä esimerkiksi maalaisseurakunnissa ehto, että uuden papin tuli mennä naimisiin edellisen papin lesken kanssa. Näin pitäjäläisten ei tarvinnut huolehtia leskestä.

Venäläiset kurittavat Pohjanmaata

Isonvihan pahimmat raakuudet tapahtuivat Pohjois-Pohjanmaalla, ja alueen väestössä kuolleisuus suurinta koko Suomessa. Tsaari Pietari Suuri oli antanut käskyn: ”Polttakaa Pohjanmaa mustalle mullalle sadan virstan leveydeltä. Tappakaa ja kiduttakaa asukkaat, ottakaa orjiksi lapset ja nuoret”.

Karmeimpana verilöylynä muistetaan Hailuodon murhaperjantai syyskuussa 1714, jolloin yhden yön aikana kasakat lahtasivat satoja pakomatalla olleita Pohjanmaan porvareita ja kalastaia kirveillä – liekö joukossa ollut sukulaisiamme, siitä ei ole tietoa. Vuonna 1715 Kauhavalla murhattiin 20 henkeä ja Rantsilan Kerälässä riiheen piiloutuneet poltettiin elävältä. Lissä murhattiin 20 henkeä sekä kidutettiin ja poltettiin 86 ihmistä.

Salainen viesti ja vangiksi joutuminen

Vuosien 1715–1717 jälkeen Pohjanmaan pahin venäläisterrori näytti jo olevan ohi. Vuodesta 1718 tuli kuitenkin Gabriel Calamniukselle varsin kohtalokas.

Tähän liittyy hiiviskelyä pimeässä, salaviestejä, valeasuja, vaanivia vihollisia, ruoskimista ja patukointia – eli siis täydellinen jännityskertomus. Valitettavasti se vain oli totisinta totta.

Mitä Ylivieskassa tapahtui? Tärkeässä roolissa on Isonkyrön kappalainen Andreas Affrén, joka oli naimisissa Gabrielin tädin Margaretan kanssa. Affrén oli yhdessä Vöyrin pitäjänapulaisen Andreas Ruthin kanssa laatinut raportin venäläisten sotatoimista Pohjanmaalla ja anonut kuningas Kaarle XII:lta apuvoimia. Vähänkyrön lukkari oli salassa lähtenyt viemään kirjettä Merenkurkun yli, mutta kuriirin tie katkesi lyhyeen, kun venäläiset sotilaat olivat yllättäneet hänet. Tällöin myös oli selvinnyt, että kirjeen lähettäjä oli Affrén.

Affrén oli kuitenkin saanut ajoissa tiedon sanansaattajan kiinnijäännistä ja lähtenyt pakosalle talonpojan valepuvussa. Venäläiset, epäillen kirjeen perusteella, että kysymyksessä oli useiden pappien salaliitto, olivat ryhtyneet vartioimaan monia Pohjanmaan pappiloita. Gabrielin luo Ylivieskaan he olivat myös lähettäneet ryhmän sotilaita.

Illan tullen Gabriel meni nukkumaan, mutta venäläiset olivat piirittäneet talon ja tarkkailivat sitä. Kun pilkkopimeässä paikalle ilmestyi kolme muukalaista, jotka menivät sisälle taloon, venäläiset tunkeutuivat sisälle. He tunnistivat talonpojaksi pukeutuneen Affréniksi.

Andreas Affrén, mukana olleet miehet ja Gabriel sidottiin, hakattiin ja kuljetettiin Vaasaan, jossa raaka pahoinpitely jatkui. Sieltä heidät kuskattiin Turun linnaan, jossa heitä edelleen kidutettiin ja heitettiin tyrmään. Pahoinpitelyn seurauksena Andreas Ruth kuoli seuraavana vuonna. Gabriel joutui lojumaan tyrmässä 13 viikkoa, mutta selvisi lopulta kuitenkin vähällä. Affrén ja lukkari tuotiin takaisin Ylivieskaan ja varoitukseksi muille hirtettiin eräällä Kalajoen saarella, jota sittemmin on kutsuttu Papinsaareksi.

Ei tiedetä, millaisia vammoja tai traumoja nuori esisetämme vankeudesta sai. Gabriel Junior kirjoitti isästään myöhemmin näin:

"hän oli tullut AFFERENIN cansa sidotuxi, jalca=pultteihin pannuxi, ja niin fangina pois wiedyxim ensist Wasan, ja siellä Turun linnahan, cusa hän on istunut 13 wijckoa, nijncuin yxi Hengellinen fangi, josta enitengin Jumala on hänen armollisesti ja ihmellisesti auttanut, hänen omillens ja Seuracunnan asuwaisille iloxi."

Vankeuden jälkeen

Turun akademia oli siis suljettu 1713 Isonvihan takia ja se avattiin uudestaan vasta 1728. Pappisvihkimystä varten piti matkustaa Ruotsiin. Gabriel Joosefinpoika vihittiin papiksi Strängnäsissä 1721 Tukholmassa paossa olleiden Turun professoreiden "coeteltua" hänen tietonsa.

Samana vuonna Gabriel myös avioitui. Morsian Catharina Forbus oli Siikajoen kirkkoherran Johan Forbuksen tytär. Heidän perheeseensä syntyi neljä poikaa ja tytär.

"Oikeana" eli vihittynä pappina Gabriel palasi Kalajoen kirkkoherran apulaiseksi määrättyä Ylivieskaan, josta hän 1724 siirtyi Kalajoelle pitäjänapulaiseksi ja pari vuotta myöhemmin kappalaiseksi. Tässä virassa hän toimi koko loppuikänsä.

Gabrielin runous ja suomen kieli

Entä millaisia Gabrielin runot olivat? Ensinnäkin ne kirjoitettiin nimenomaan suomen kielellä, vaikka ruotsi ja latina olivat tuolloin viralliset sivistyneistön kielet. Suomen kielen asema kirjakielenä ei ollut kovin kaksinen 1700-luvun alkupuolella.

Runojen tyypillinen alkusoinnallinen tyyli on meille Kalevalasta tuttua nelipolvista trokeeta. Useimmat runot edustivat niisanottua tilapäis- tai tilaisuusrunoutta, joita kirjoitettiin häihin, hautajaisiin tai kollegan väitöskirjaan, runomuotoisia onnitelu- tai muistopuheita siis. Niissä saattoi olla mukana myös huumoria, esimerkiksi häärunoissa Gabriel oli varsin humoristinen vaikkapa onnitellessaan pidempään leskenä ollutta ystäväänsä joka asteli vihille nuoren neitosen kanssa. Tätä humoristisen tilaisuusrunojen perinnettähän on ansiokkaasti jatkanut esimerkiksi isäni Jorma.

Suru-Runot Suomalaiset sen sijaan on ankara kuvaus vainon vuosista. Ja se oli todella julmaa ja veristä touhua!

Lyhyt sitaatti tuosta vajaa parikymmensivuisesta teoksesta.

*Silmät puhkoi puukollansa
Taikka sotki sormen kanssa
Poltti raudalla rakoille
Veitsellänsä viilleskeli*

Runoissa kerrotaan, kuinka venäläinen ”väänsi kallot kallellensa” ja ”otti vaimot väkisin”. Jokainen runo päättyy säkeisiin ”*Auta ainoa Jumala, Päästä päivästä pahoista!*”

Ilmari Kianto kirjoitti runoista 1952 Kaltioon artikkelin, jossa korpikirjailija joutuu toteamaan: ”*Se on niin paksua historiaa Suomen kansan kärsimyksistä, että sitä on vaikea tunteetonna lukea.*”

Gabriel Joosefinpojan runoista suuren osan on talteen kerännyt hänen poikansa Gabriel Gabrielinpoika. Kun myös serkkupoika-Gabriel kirjoitti runoja, on 1700-luvulla elänyt Pohjois-Pohjanmaalla peräti kolme runoilevaa Gabriel Calamniusta. Siskojeni kanssa pohdimme aiemmin, onko näillä herroilla mahdollisesti ollut sekaannusten välttämiseksi taitelijanimet, kuten Pikku-G, Keski-G ja Iso-G.

Kuolema

Entä miten Gabrielin tarina päättyy? Siinäkin on ainekset draamaan.

Hän oli jäänyt leskeksi vuonna 1748, eli 53-vuotiaana – saman ikäisenä kuin minä nyt.

Talvella 1753–54 lin kirkkoherran virka oli auki ja leskimies Gabriel lähti pyrkimään tähän tehtävään. Hänen pikkuveljensä, tuolloin nelikymppinen Pehr eli Petter, meidän esi-isämme, oli muuten lin kappalainen. Gabriel matkusti lihin eli ihan tuohon Oulun pohjoispuolelle pitämään vaalisaarnaa, mutta matkasta tuli kohtalokas. Gabriel kulki luonnollisesti reellä, ja paluumatkalla hän oikaisi yli merenjään, ilmeisesti Haukiputaalta Hailuodon itäpuolitse. Oli kova pakkanen ja arvatenkin meren jäällä kävi hyytävä tuuli. Gabriel nuorempi kuvaa tätä tapausta näin:

”Talwella 1753 cosca hän meni lihin saarnaman waalisaarna, on hänen huulens Lumijoen seljällä paleldunut, nijn että se samasta hetkestä wähitellen rupeisi ajettuman ja wijmein auki löi, ja haawa aina sywemmäxi käwi, waicka caikella tawalla luonnollisten wälicappalden cautta estä puyttiin.”

Eli talvisella kotimatalla ollut Gabriel palellutti huulensa pahasti. Siitä seurannut vamma ei ottanut parantuakseen, vaikka siihen kokeiltiin kaikkia mahdollisia kansanperinteen tuntemia lääkkeitä ja luonnonmenetelmiä. Lopulta hän lähti Vaasaan hakemaan apua lääkäriltä, mutta liian myöhään. Gabriel Calamnius kuoli tuolla matkalla Vaasassa ja sinne hänet myös haudattiin, Sulvan kirkon lattian alle.

Kuolinsyyhyn liittyy mahdollisesti myös eräs inhimillinen pahe. Kuoleman aiheuttanut sairaus saattoi olla syöpä huulessa, minkä alkusyynä oli hyvinkin voinut olla tupakka, sillä Gabrielin kerrotaan olleen innokas piipunpolttaja. Ja jos muistellaan kuvausta Turun opiskelijaelämästä 1700-luvun alussa, hän oli todennäköisesti omaksunut tupakoinnin opiskeluaikoinaan.

Vielä viimeisinä kuukausinaan vakavasti sairas ja monia vastoinkäymisiä elämässään kohdannut Gabriel kirjoitti tuntojaan runonmuotoon:

*Mist' on Pulma puuttununna,
Haawa häijy huleheni?
Tuulestaco? Tuiskustaco?
Waango Luojan laitoxesta?
Mond' on muretta minulla,
Monda muutosta muretten
Aina cohdannut cowasti
Nuorudesta noudatellut;
Mutta mustimman murehen
Schoulun caikista cowimman
Tunnen todella olewan
Tämän cowan Tapauxen,
Sill' en löydä läkitystä
Nuoden Läkärten lugusta
Doctoritten Toimellisten.*

Gabriel oli kuollessaan 58-vuotias.

Päätän tämän tarinan isoisäni Atte Kalajoen sanoihin:

"Kenelläkään ei ole aihetta kerskata suvustaan, mutta joissain tapauksissa esivanhemmat voisivat kyllä iloita jälkeläistensä aikaansaannoksista."